

УДК 347.764 (440)

Надія Міловська,

канд. юрид. наук, доцент,

науковий співробітник відділу проблем приватного права

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ОСОБИСТОГО СТРАХУВАННЯ

У науковій статті на основі аналізу наукових поглядів і норм чинного законодавства України, які регулюють договірні зобов'язання у сфері страхування, визначено поняття, правову природу договору особистого страхування, його види та місце в системі цивільно-правових договорів. Здійснено правову характеристику суб'єктного складу договірних зобов'язань з особистого страхування, а також сформульовано наукові висновки й пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання відносин за договором особистого страхування.

Ключові слова: договір особистого страхування, правова природа договору, страховик, страхувальник, страховий інтерес, предмет договору, страховий ризик.

Постановка проблеми. Важливим інструментом забезпечення реалізації прав та інтересів фізичних осіб у разі понесення ними непередбачуваних втрат унаслідок настання несприятливих подій, пов'язаних із їхнім життям, здоров'ям і працездатністю, є особисте страхування, яке, як зазначає Т. Блащук, є доповненням інституту соціального страхування й інституту делікту [1, с. 3]. Дійсно, нині в межах державного соціального страхування й забезпечення виплачується допомога, розмір якої не покриває повністю потреби фізичних осіб, що створює об'єктивні умови для організації додаткового страхового захисту. Не забезпечує повне та своєчасне відшкодування шкоди, пов'язаної з утратою здоров'я чи працездатності фізичних осіб, і інститут деліктної відповідальності, положення якого можуть бути застосовані лише за певних умов (за наявності в заподіявача шкоди коштів для її відшкодування тощо). У зв'язку із цим саме за допомогою особистого страхування в договірному порядку передбачається можливість здійснення страховиком страхової виплати страхувальнику в разі настання страхового випадку, пов'язаного із заподіянням шкоди життю та здоров'ю фізичної особи, або настанням певної події, обумовленої договором.

Нині в науці цивільного права питання договірних відносин у сфері особистого страхування досліджені в недостатній мірі. Частково договір особистого страхування розглядався лише в рамках дослідження загального інституту страхування в працях Є. Білоусова, В. Богдан, Н. Горбань, В. Луця, Н. Пацурії, Н. Федорченко, В. Янишена й інших.

Спеціальні дослідження, присвячені безпосередньо договору особистого страхування, були здійснені на рівні дисертаційних досліджень Н. Лещенко ще в 1953 р. і Т. Блащук – у 2003 р. У зв'язку із цим подальше наукове опрацювання загальнотеоретичних проблем договірних відносин особистого страхування є необхідною умовою вдосконалення їх правового регулювання.

Метою статті є визначення поняття, правової природи договору особистого страхування, його видів і місця в системі цивільно-правових договорів.

Виклад основного матеріалу. Як впливає зі змісту ст. 980 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] і ст. 4 Закону України «Про страхування» [3], особисте страхування являє собою страхування майнових інтересів, що не суперечать законодавству України й пов'язані із життям, здоров'ям, працездатністю та додатковим пенсійним забезпеченням страхувальника або застрахованої особи.

Процес надання страхових послуг у сфері особистого страхування оформлюється відповідними договорами особистого страхування. Договір страхування особи – це договір, за яким одна сторона (страхувальник) передає за плату й на певний строк іншій особі (страховику) ризик матеріальних утрат, пов'язаних з обставинами, що можуть статися в житті страхувальника чи іншої особи (застрахованого) і пов'язані з їхнім життям, здоров'ям і працездатністю, а страховик зобов'язується сплатити страхувальнику страхову суму в разі настання передбачених договором обставин [1, с. 7].

Характерною особливістю договору особистого страхування є віднесення його до групи договорів про надання послуг, що зумовлено притаманною йому специфікою предмета й об'єкта, характером зустрічного надання й визначеного статусу страховика – послугонадавача. Так, предметом договору особистого страхування є надання страховиком страхової послуги страхувальникові щодо захисту його майнових інтересів шляхом здійснення страхової виплати в разі настання певної події (страхового випадку), пов'язаної із життям, здоров'ям, працездатністю чи додатковим пенсійним забезпеченням страхувальника чи застрахованої особи.

Укладення договорів особистого страхування з метою надання страхових послуг становить безпосередньо предмет діяльності спеціально вповноважених учасників цивільних відносин – страхових організацій (страховиків), серед яких виділяють страхові організації, які здійснюють страхування життя, і страхові організації, які здійснюють загальне страхування. Варто зазначити, що такий поділ страхових організацій відповідає міжнародному досвіду й свідчить про їх чітку спеціалізацію з виділенням страховиків «Life assurance» і «Non-life» або «General insurance» [4, с. 30–31]. У будь-якому разі страхування має здійснюватися виключно фінансовими установами, передбаченими ст. 2 Закону України «Про страхування», які отримали ліцензію на право здійснення страхової діяльності.

Замовником страхової послуги (страхувальником) за договором особистого страхування може бути будь-яка дієздатна фізична чи юридична особа. Однак якщо страхувальником за договором особистого страхування виступає юридична особа, то застрахований інтерес у цьому разі повинен бути пов'язаний із конкретною фізичною особою.

Крім цього, договір особистого страхування може бути укладений на користь третьої особи, визначеної страхувальником, для одержання страхової виплати в разі досягнення нею певного віку чи настання іншого страхового випадку (ст. 985 ЦК України). Відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» страхувальники можуть укладати зі страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих) і призначати громадян або юридичних осіб для одержання страхових сум або страхового відшкодування (вигодонабувачів), а також змінювати їх до настання страхового випадку.

У разі смерті застрахованої особи за відсутності вказівки в договорі на іншого вигодонабувача вигодонабувачами визнаються спадкоємці застрахованої особи. Так, відпо-

відно до ст. 994 ЦК України, у разі смерті страхувальника, який уклав договір особистого страхування на користь третіх осіб, його права й обов'язки можуть перейти як до цих осіб, так і до осіб, на яких відповідно до чинного законодавства покладені обов'язки щодо охорони прав і законних інтересів застрахованих осіб.

Об'єктом особистого страхування є страховий інтерес конкретної особи, який полягає в її прагненні одержати майнове забезпечення, пов'язане із життям (точніше, зі смертю, тобто втратою годувальника чи зумовленими смертю витратами на поховання померлого), утратою здоров'я, утратою працездатності, виходом на пенсію (у результаті настання непрацездатності за віком або за станом здоров'я). Особисті немайнові блага, які виступають об'єктом страхування, не мають вартісної оцінки, оскільки стосуються безпосередньо фізичної особи, а не її майна. Тому вважається, що за договором особистого страхування в разі настання страхового випадку не відбувається компенсація матеріальної шкоди (збитків), а мають місце виплати страховика на користь страхувальника чи його родини, які мають характер фінансової допомоги [5, с. 78].

На відміну від майнового страхування, у якому страховик відшкодовує завдані збитки, тобто розмір виплати визначається на момент настання страхового випадку, в особистому страхуванні, як зазначає Ю. Фогельсон, навпаки, розмір виплати ніяк не залежить від збитків, завданих страховим випадком, він визначається безпосередньо під час укладення договору страхування й дорівнює страховій сумі [6, с. 53]. При цьому страхова сума може визначати одноразовий розмір виплати, а може встановлювати розмір суми, що підлягає періодичній виплаті.

Н. Горбань указує на те, що для людини збереження життя й здоров'я тісно пов'язане з наявністю певних майнових інтересів [7, с. 151]. Страхування майна, як зазначають Л. Ключенко й К. Пилов, завжди ґрунтується на наявності збитків, тоді як страхування особи – тільки на можливості таких збитків [8, с. 43]. В особистому страхуванні збитки в принципі існують, але підрахувати їх практично неможливо, тому законодавець допускає при особистому страхуванні виплату заздалегідь узгодженої суми без доведення факту заподіяння збитків та їх розрахунку [9, с. 46], оскільки наслідки порушення особистого немайнового блага можуть бути як майновими, так і немайновими [10, с. 94].

Таким чином, особисте страхування отожднюється не зі страхуванням збитків, а зі страхуванням сум. Однак в особистому стра-

хуванні виняток із цього правила становить, зокрема, медичне страхування. По-перше, медичне страхування є особистим за класифікацією ст. 6 Закону України «Про страхування». По-друге, медичне страхування може мати місце на випадок хвороби, тобто заподіяння шкоди здоров'ю, і тому є особистим п. 1 ст. 980 ЦК України. Проте, незважаючи на все це, у медичному страхуванні відшкодовуються витрати на лікування, тобто прямі збитки, спричинені хворобою. Іншими словами, медичне страхування є прикладом особистого страхування, при якому страховий захист надається шляхом відшкодування збитків.

Оскільки при особистому страхуванні виконання страхового зобов'язання пов'язане з особистістю чи з обставинами життя застрахованої особи, то ступінь і умови виконання цього зобов'язання в окремих видах особистого страхування залежать від віку, стану здоров'я, професії застрахованої особи, а також від обставин її життя.

Як зазначають Т. Говорушко та В. Стецюк, у складі особистого страхування функціонує три підгалузі: страхування життя, страхування від нещасних випадків і медичне страхування. Таким розподілом автори вказують на те, що особисте страхування здійснюється лише на випадок смерті страхувальника чи застрахованої особи, тимчасової чи постійної втрати ними працездатності, покриття витрат на медичне лікування [4, с. 96]. Проте слід зазначити, що цими випадками призначення особистого страхування не обмежується, оскільки в його складі є й види, які дозволяють накопичити необхідні суми до узгодженого в договорі страхування моменту шляхом сплати регулярних внесків (договір страхування додаткового пенсійного забезпечення). Отже, за допомогою особистого страхування можуть бути реалізовані й накопичувальні інтереси фізичних осіб.

За договором накопичувального страхування страхувальник протягом тривалого періоду регулярно сплачує страховику визначені договором суми (накопичує страхові резерви для виплат), а страховик приймає на себе зобов'язання після досягнення застрахованою особою визначеного в договорі віку здійснювати їй регулярні виплати, як правило, із нарахуванням на накопичену суму обумовлених договором відсотків. Усі інші види договорів особистого страхування, як зазначає Ю. Фогельсон, називаються ризиковими [6, с. 58]. На наявність ризикових і не ризикових видів договору особистого страхування вказує й Т. Блащук [1, с. 5]. Однак, на нашу думку, говорити про відсутність ризикового характеру в договорах накопичу-

вального страхування не можна, оскільки наявність страхового ризику є тією необхідною ознакою страхових відносин, без якої страхування за своєю природою взагалі неможливе.

Страховий ризик у договорах накопичувального страхування для страхувальника полягає в можливості настання смерті застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування чи до визначеної в договорі страхування події, наприклад, до досягнення особою обумовленого договором віку. У цьому разі, як правило, виплачується сума, яка значно відрізняється від накопиченої. Для страховика страховий ризик полягає в невизначеності строку, протягом якого він буде здійснювати страхові виплати.

Таким чином, особисте страхування як вид страхування, на відміну від майнового страхування та страхування цивільної відповідальності, являє собою поєднання ризикових і накопичувальних інтересів учасників відповідних страхових відносин.

Договір особистого страхування є безпосередньою підставою для виникнення зобов'язань як із добровільного, так і обов'язкового страхування. Отже, залежно від конкретної форми страхування (ст. 5 Закону України «Про страхування») розрізняють договори добровільного особистого страхування та договори обов'язкового особистого страхування.

Якщо надання страховиком страхової послуги щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб і передання страхувальником на страхування відповідних об'єктів здійснюється на умовах, що визначені законом за рахунок держави, то в такому разі, як зазначає Т. Блащук, має місце державне обов'язкове особисте страхування, якщо ж надання страховиком страхової послуги здійснюється на умовах, що визначені договором за рахунок зацікавлених осіб, то має місце обов'язкове особисте страхування. При цьому той факт, що закон є визначальним чинником у процесі виникнення правовідносин у сфері обов'язкового особистого страхування, не може тлумачитись як аргумент проти їх цивільно-правового характеру, адже спори, що виникають між учасниками таких відносин, розглядаються судом як спори про право цивільне [1, с. 6].

Під час укладання договору особистого страхування між страхувальником і страховиком має бути досягнуто згоди щодо всіх його істотних умов, визначених ст. 982 ЦК України, а саме: предмета договору страхування, страхового випадку, розміру грошової суми, у межах якої страховик зобов'язаний здійснити виплату в разі настання страхового випадку (страхову суму), розміру

страхового платежу й строків його сплати, строку договору й інших умов, визначених актами цивільного законодавства.

Договір особистого страхування регулюється ЦК України та Законом України «Про страхування» без виділення окремих його видів. Водночас, виходячи зі змісту ст. 980 ЦК України та ст. 6 Закону України «Про страхування», видами добровільного особистого страхування є страхування життя; страхування здоров'я на випадок хвороби; безперервне страхування здоров'я; страхування від нещасних випадків; медичне страхування (страхування медичних витрат); страхування додаткового пенсійного забезпечення. Видами обов'язкового особистого страхування, відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування», є медичне страхування; особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними службових обов'язків; особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) і сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд); страхування спортсменів вищих категорій; страхування життя й здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини; особисте страхування від нещасних випадків на транспорті; страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги та здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади; страхування життя й здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави в капіталізації банку; страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб.

Таким чином, як впливає з вищенаведеного, страховими ризиками в договорі особистого страхування, на випадок настання яких здійснюється страхування, може бути

передбачена смерть страхувальника (застрахованої особи), тимчасова втрата працездатності, постійна втрата працездатності, закінчення трудової діяльності у зв'язку з виходом на пенсію за віком, дожиття страхувальника до закінчення строку дії договору страхування чи до визначеного віку.

Водночас, як зазначають Л. Горбач і О. Каун, у тих чи інших видах особистого страхування за сукупністю однорідних страхових ризиків можна виділити й підвиди. Так, у страхуванні життя його підвидами є такі: а) страхування на випадок смерті, що гарантує виплату страхової суми вигодонабувачу відразу після смерті страхувальника (як правило, включається в договір разом з іншими страховими ризиками); б) страхування на дожиття застрахованої особи до певного моменту (до закінчення строку договору страхування, досягнення певного віку чи настання іншої події, передбаченої договором); в) страхування дітей, яке забезпечує інтереси дитини (застрахованої особи), на користь якої укладений договір страхування, у випадку смерті страхувальника; г) пенсійне страхування, яке здійснюється для забезпечення осіб, що виходять на пенсію, додатковим доходом. У страхуванні здоров'я його підвидами є страхування від нещасних випадків, хвороб, медичне страхування [11, с. 312].

Крім цього, на практиці набуло поширення поєднання в одному договорі особистого страхування декількох видів страхових ризиків. Так, за договором страхування від нещасних випадків і хвороб страховик, як правило, надає страховий захист і на випадок смерті застрахованої особи. У договорі змішаного страхування життя страховиком надається страховий захист інтересів на випадок смерті, страхування на дожиття до певного моменту та страхування від нещасних випадків і хвороб.

Висновки

Отже, за договором особистого страхування одна сторона (страховик) зобов'язується за обумовлену договором плату (страхову премію), що сплачується іншою стороною (страхувальником), виплатити одноразово чи виплачувати періодично обумовлену договором суму (страхову суму) у разі заподіяння шкоди життю чи здоров'ю самого страхувальника (застрахованої особи), досягнення ним певного віку або настання в його житті іншої передбаченої договором події (страхового випадку).

Характерними ознаками договору особистого страхування, які дозволяють відмежувати його від договору майнового

страхування та договору страхування відповідальності, є такі: а) самостійний характер у системі договірних зобов'язань із надання страхових послуг; б) об'єктом особистого страхування є страховий інтерес страхувальника (застрахованої особи), пов'язаний із особистими немайновими благами (життям, здоров'ям, працездатністю, додатковим пенсійним забезпеченням), які не мають вартісної оцінки, оскільки стосуються безпосередньо фізичної особи; в) розмір страхової виплати не залежить від збитків, завданих страховим випадком, він визначається безпосередньо під час укладення договору страхування й дорівнює страховій сумі; г) страхові виплати за договором особистого страхування можуть здійснюватися в розмірі страхової суми або у вигляді регулярних, послідовних виплат обумовлених у договорі страхування сум (ануїтету); г) договір особистого страхування є поєднанням ризикових і накопичувальних інтересів страхувальника (застрахованої особи); д) страховими ризиками в договорі особистого страхування можуть бути події, що становлять небезпеку для страхувальника (застрахованої особи) (захворювання; події, що позбавлені властивості бути небезпечними для інтересів страхувальника (застрахованої особи), наприклад дожиття до певного віку; події, що є бажаними, наприклад досягнення повноліття); е) договір особистого страхування вважається укладеним страхувальником на користь застрахованої особи (зокрема самого

страхувальника), якщо в договорі не названо в якості вигодонабувача іншу особу.

Список використаних джерел:

1. Блащук Т. Цивільно-правове регулювання особистого страхування: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.03. К., 2003. 13 с.
2. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 р. К.: Істина, 2003. 368 с.
3. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 18. Ст. 78.
4. Говорушко Т., Стецюк В. Страхування: навч. посіб. / за ред. Т. Говорушко. К.: Львів: «Магнолія 2006», 2014. 328 с.
5. Клоченко Л. Классификация в страховании: решены далеко не все правовые проблемы. Юридическая и правовая работа в страховании. 2006. № 2.
6. Фогельсон Ю. Страхование право: теоретические основы и практика применения: монография. М.: Норма: ИНФРА М, 2012. 576 с.
7. Горбань Н. Договір страхування життя. Часопис Київського університету права. 2017. № 1. С. 150–155.
8. Клоченко Л., Пылов К. Основы страхового права: учебное пособие. Ярославль: Норд, 2002. 232 с.
9. Турбина К. Современное понимание имущественных интересов как объекта страхования. Финансы. 2000. № 11. С. 45–50.
10. Михайлов С. Категория интереса в российском гражданском праве. М., 2002; Худяков А. Страхование право. СПб., 2004.
11. Горбач Л., Каун О. Страхування: навчальний посібник. К.: Кондор, 2010. 520 с.

В науковій статті на основі аналізу наукових поглядів і норм діючого законодавства України, регулюючих договірні зобов'язання в сфері страхування, визначено поняття, правову природу договору особистого страхування, його види і місце в системі громадянсько-правових договорів. Осуществлена правовая характеристика субъектного состава договорных обязательств по личному страхованию, а также сформулированы научные выводы и предложения по совершенствованию законодательного урегулирования отношений по договору личного страхования.

Ключевые слова: договір особистого страхування, правова природа договору, страховщик, страхователь, страховий інтерес, предмет договору, страховий ризик.

In the scientific article the concept, the legal nature of the contract of personal insurance, its types and place in the system of civil law contracts are defined based on the analysis of scientific views and norms of the current legislation of Ukraine regulating contractual obligations in the field of insurance. The legal characteristic of the subject composition of contractual obligations for personal insurance has been implemented and scientific conclusions and proposals have been made for improving the legislative regulation of relations under a personal insurance contract.

Key words: personal insurance contract, legal nature of the contract, insurer, insured, insurable interest, subject of contract, insurance risk.